

М. М. ЯКУБОВСЬКИЙ,
професор, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України»

ВНУТРІШНІЙ РИНОК ЯК ДЗЕРКАЛО ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Розглянуто проблеми української промисловості з позицій розвитку і товарно-структурного устрою внутрішнього ринку. Обґрунтовано необхідність і шляхи формування нової підприємницької еліти інноваційної спрямованості, яка має стати рушієм модернізації та інноваційного розвитку промисловості.

Ключові слова: експорт, імпорт, товарні ресурси, експортна орієнтація, імпортна залежність, імпортозаміщення.

The problems of Ukraine's industry are considered from the viewpoint of the development and the marketable-structural composition of the internal market. The necessity and the ways to form a new business elite with innovative orientation, which will become a driver of the modernization and the innovative development of the industry, are substantiated.

Keywords: export, import, commodity resources, export orientation, import dependence, import substitution.

Активне дослідження проблем ринку, зокрема внутрішнього, розпочалося разом з ринковою трансформацією економіки України. Якщо на перших етапах основна увага приділялась інституціональним проблемам – становленню інститутів ринку, подоланню інфляційних шоків, лібералізації цінової політики та економічних відносин у цілому, то останнім часом більш гостро постали проблеми товарно-структурного устрою ринку, його секторальних пропорцій, формування та використання товарних ресурсів. Сутність сучасної проблемної ситуації на внутрішньому ринку досить рельєфно продемонстрували такі тенденції, як згортання пропозиції товарів вітчизняного виробництва, збільшення імпортової складової в задоволенні внутрішнього попиту і, як наслідок, зростання від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами промислової групи, що стало національною проблемою економічного розвитку. Інститути ринку мають певні можливості з регулювання цих тенденцій, але базову основу формування секторальних пропорцій і товарної насиченості внутрішнього ринку забезпечують, передусім, суб'єкти ринку – виробники та споживачі продукції. Саме їх кількість, галузева належність і масштаби участі у відтворювальному процесі визначають суспільний попит на промислову продукцію та можливість його задоволення, формуючи, таким чином, пропорції та обсяги товарообороту внутрішнього ринку. Тому причини виникнення проблем внутрішнього ринку, як і шляхи їх розв'язання, слід шукати, насамперед, у площині промислового розвитку, інституціональною основою якого є промислова політика.

Мета даної статті – висвітлити проблемні риси внутрішнього ринку через диспропорції промислового виробництва та обґрунтувати можливі шляхи їх розв'язання за допомогою засобів промислової політики.

Україна завжди традиційно спиралася на потужний промисловий потенціал. Цьому сприяла наявність на території країни покладів мінерально-сировинних та енергетичних ресурсів, необхідних для розвитку багатогалузевої індустрії, — залізних і марганцевих руд, вугілля, кам'яної солі, калійних руд, карбонатів тощо. Глобалізація змінила оцінку ключових факторів у забезпеченні розвитку промислового потенціалу. Природні ресурси хоч і лишаються основою промислового виробництва, але поступово втрачають свою роль як національний фактор, оскільки все частіше можуть бути компенсовані за рахунок імпорту.

Пріоритетного значення набувають фактори інфраструктурного змісту, які забезпечують інноваційний розвиток економіки, — науково-технічні бази даних у різних галузях знань, фахівці відповідного профілю, дослідно-експериментальні та проектно-конструкторські фірми, лабораторії, інформаційно-комунікаційні мережі, тобто розвинута і спеціалізована інфраструктура, яка сьогодні формує інноваційні можливості країни та яку не можна придбати на ринку. На жаль, трансформаційні процеси в цьому напрямі не тільки не наблизили Україну до світових лідерів у науково-технологічному та соціально-економічному розвитку, а й навіть додали деструктивних рис як у формуванні сучасної інноваційної інфраструктури, так і у відтворенні промислово-виробничої бази інноваційного розвитку економіки в цілому. Порівняння з галузевою структурою світової промисловості — не на користь України. Більш як 2/3 загального обсягу вітчизняної промислової продукції — це сировина, матеріали та енергетичні ресурси, понад 70% яких ідуть на експорт. Деформована та неефективна галузева структура промислового виробництва, відсталі технології та відсутність інноваційної парадигми розвитку, про що вже неодноразово писалося на сторінках журналу ¹, сьогодні сприймаються як виклик для національних можливостей долучитися до елітарного клубу розвинутих країн. За великим рахунком, українська промисловість продовжує втрачати відтворювальну функцію як індустріальний продуцент не тільки інноваційного, а й взагалі економічного розвитку, перетворюючись у сировинний придаток розвинутих країн та місткий ринок для імпорту високотехнологічної продукції. Невипадково Україна, експортуючи у значних обсягах сировину і матеріали та імпортуючи продукцію глибокої переробки, зазнала більш суттєвого кризового падіння ВВП і промислової продукції, ніж розвинуті країни світу (табл. 1).

Внутрішній ринок відкритої економіки не може функціонувати в режимі дефіциту або надлишку товарів (принаймні тривалий час). “Автоматично” включаються ринкові механізми збалансування попиту і пропозиції (ціни, інфляція), на допомогу приходять зовнішній ринок через експорт та імпорт товарів. В умовах глобалізації внутрішній і зовнішній ринки стають динамічними категоріями, які легко переходять одна в одну, запобігаючи накопиченню диспропорцій. Саме таку ситуацію демонструє сучасний внутрішній ринок, коли його вітчизняні суб'єкти через нестачу власних можливостей, щоб збалансувати попит і пропозицію, зверта-

¹ Див.: Я куб ов с ь к и й М., Н ов и ц ь к и й В., К і н д з е р с ь к и й Ю. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року. “Економіка України” № 11, 2007, с. 4–20; Я куб ов с ь к и й М. Науково-інноваційне забезпечення модернізації української промисловості. “Економіка України” № 10, 2009, с. 4–14; А мо ш а О., В и ш н е в с ь к и й В., З б а р а з ь к а Л. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу. “Економіка України” № 11, 2009, с. 4–14, № 12, 2009, с. 4–13; К і н д з е р с ь к и й Ю. Економічний розвиток і трансформація промислової політики у світі: уроки для України. “Економіка України” № 5, 2010, с. 4–15, № 6, 2010, с. 14–22; Я куб ов с ь к и й М. Промислова політика: проблеми та перспективи модернізації. “Економіка України” № 8, 2010, с. 21–29.

ються по допомогу до зовнішнього ринку. Експорт та імпорт промислових товарів набули загрозливих розмірів. Так, у 2010 р. вони становили, відповідно, 47,2 і 61% обсягу виробництва, значно посиливши залежність економіки від зовнішніх факторів. Наочне уявлення про розвиток саме таких процесів дає структура формування та використання товарних ресурсів промисловості України, наведена в таблиці 2, в якій розрахунки зроблено з урахуванням обсягів реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за видами діяльності, а також товарної структури зовнішньої торгівлі за відповідні роки.

Таблиця 1

Рівень кризового падіння ВВП і промислової продукції в Україні та деяких країнах світу у 2009 р. (порівняно з 2008 р.) *

(%)

Показник	Країна					
	Україна	Німеччина	Франція	Італія	Угорщина	США
ВВП.....	-14,8	-4,9	-2,6	-5,0	-6,3	-2,4
Промислова продукція	-21,9	-16,9	-21,1	-18,3	-7,6	-9,8

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2009 р. К., Держкомстат України, 2010, 568 с.

Доцільність збереження існуючої структури і масштабів зовнішньоекономічних зв'язків — одне з ключових дискусійних питань, яке стосується стратегії промислового розвитку України. Підтримуючи сировинний експорт, економіка країни втрачає тричі: через неефективну структуру експорту, високий рівень матеріало- та енергомісткості сировинних виробництв, зростаючий дефіцит продукції високотехнологічних галузей промисловості. А головне — відбувається незворотна деградація національного промислового потенціалу. Сировинний ухил експорту, будучи менш ефективним, призводить до відносного скорочення розмірів валової доданої вартості, а відтак і до зниження впливу промисловості на економічне зростання та добробут населення. У результаті це стримує розвиток внутрішнього ринку та звужує національні можливості щодо економічного піднесення. Не менш загрозливим наслідком структурної деградації промислового виробництва виявилася тенденція до збільшення імпортової залежності внутрішнього ринку. Обсяг імпорту промислових товарів в Україні за 2001–2010 рр. зріс у 3,7 раза, випередивши власне промислове виробництво (3,2 раза). Частка товарних ресурсів продукції промисловості, що формувалася за рахунок імпорту, у 2010 р. склала 37,9%, а в окремих групах навіть досягла критичної позначки, перевищивши обсяги вітчизняного виробництва (зокрема, продукція хімічної промисловості — 123,6%, полімерні матеріали — 195,5%, текстиль і вироби з текстилю — 331,1%, механічне обладнання — 192,1%). Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією промисловості за 2001–2010 рр. зросло більш як у 30 разів (табл. 3).

Криза дещо уповільнила цей процес, але, як засвідчує 2010 р., з поступовим відновленням докризових обсягів виробництва проблема від'ємного сальдо знову стає актуальною. Тобто зростання імпорту — це не випадковість, а цілком стала тенденція, яка в умовах України позначилась особливо гостро. Науково-технологічний прогрес і соціально-економічний розвиток народжують нові суспільні потреби і, відповідно, формують нові вимоги до їх задоволення. Свідченням цього є зростаючий попит на інноваційні, високотехнологічні та якісні види товарів і послуг, який не може задовольнити відстала галузева та технологічна структура вітчизняної промисловості, через що внутрішній ринок стає надзвичайно залежним від імпорту.

Таблиця 2

Структура формування та використання товарних ресурсів промисловості України *

Показник	Рік	Формування товарних ресурсів		Використання товарних ресурсів		Експортна орієнтація виробництва		Імпортна залежність виробництва	
		власне виробництво	імпорт	внутрішнє споживання	експорт	виробництва	виробництва	виробництва	споживання
Готові харчові продукти	2005	91,1	8,9	92,1	7,9	8,7	9,8	9,7	
	2010	88,2	11,8	87,9	12,1	13,8	13,4	13,5	
Мінеральні продукти	2005	58,3	41,9	83,0	17,0	29,1	71,5	50,2	
	2010	50,8	49,2	84,3	15,7	30,9	97,0	58,4	
Продукція хімічної промисловості	2005	58,1	41,9	59,6	40,4	69,5	72,0	70,3	
	2010	44,7	55,3	70,1	29,9	66,8	123,6	78,8	
Полімерні матеріали	2005	45,0	55,0	83,7	16,3	36,3	122,4	65,8	
	2010	33,8	66,2	87,6	12,4	36,6	195,5	75,5	
Шкіряна сировина та вироби з неї	2005	70,8	29,2	44,5	55,5	78,4	41,2	65,6	
	2010	57,6	42,4	58,6	41,4	71,9	73,5	72,3	
Деревина та вироби з неї	2005	78,4	21,6	42,3	57,7	73,6	27,5	51,0	
	2010	68,5	31,5	23,7	76,3	111,4	46,0	133,1	
Целюлозно-паперові матеріали	2005	69,3	30,7	86,1	13,9	20,0	44,3	35,6	
	2010	58,6	41,4	76,5	23,5	40,0	70,6	54,1	
Текстиль та вироби з нього	2005	33,5	66,5	56,8	43,2	128,9	198,3	117,1	
	2010	23,2	76,8	71,4	28,6	123,4	331,1	107,6	
Вироби з каменю, гіпсу, кераміки, скла	2005	83,7	16,3	93,1	6,9	8,3	19,5	17,6	
	2010	77,8	22,2	90,1	9,9	12,8	28,5	24,6	
Недорогоцінні метали	2005	89,1	10,9	37,9	62,1	69,7	12,2	28,8	
	2010	85,2	14,8	37,9	62,1	72,8	17,3	39,0	
Механічне обладнання	2005	39,0	61,0	72,7	27,3	70,1	156,5	84,0	
	2010	34,2	65,8	54,3	45,7	133,3	192,1	121,0	

(%)

Транспортні засоби та шляхове обладнання	2005	60,6	39,4	79,7	20,3	33,4	65,0	49,4
	2010	60,5	39,5	64,9	35,1	58,0	65,2	60,8
Прилади і апарати	2005	84,3	15,7	95,5	4,5	5,3	18,6	16,4
	2010	77,3	22,7	93,4	6,6	8,5	29,3	24,3
Разом	2005	69,0	31,0	72,0	28,0	40,6	44,9	43,0
	2010	62,1	37,9	70,7	29,3	47,2	61,0	53,6

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Викривлена структура виробництва та експортно-імпортних відносин склалася в легкій промисловості. Наприклад, у 2010 р. додатне сальдо від експорту сировини у вигляді шкур і необробленої шкіри (51 млн. дол.) “з’їдається” від’ємним сальдо від імпорту виробів зі шкіри (–54 млн. дол.), що свідчить про недостатній розвиток у цьому сегменті внутрішнього ринку переробних підприємств з виготовлення якісної кінцевої продукції споживчого попиту. Що стосується текстильних матеріалів, то, замість того, щоб розвивати власне виробництво з традиційної для України сировини (вовни, льону, хімічного волокна), з року в рік нарощується їх імпорт, отже, зростає від’ємне сальдо. У країні недостатньо розвивається виробництво картону та паперу, особливо високоякісного для офісної техніки. Дефіцит покривається імпортом, від’ємне сальдо від якого за 2001–2010 рр. зросло майже втричі. Маючи багаті природні ресурси з виробництва неметалевої мінеральної продукції, а саме – виробів з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла тощо, Україна через відсутність сучасних технологій їх обробки та отримання високоякісної продукції майже перетворилася на нетто-імпортера за цією групою товарів.

Особливої гостроти набуває попит на продукцію машинобудування, яка не лише потрібна для підтримки діючих виробництв, а й стає ключовим елементом технологічного розвитку та інноваційної модернізації економіки в цілому. Останнім часом темпи розвитку машинобудування значно прискорилися. Але навіть при тому, що в Україні його частка в переробній промисловості у 3–4 рази менша, ніж у розвинутих країнах², інноваційна економіка потребує від машинобудування не стільки кількісного, скільки якісного зростання. Досі брак якісного зростання покривався імпортом. Напередодні кризи внутрішній ринок набув гіпертрофованої залежності від імпорту продукції машинобудування. У 2008 р. його обсяг майже удвічі (1,9 раза) перевищив власне виробництво. Від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією машинобудування склало 15,7 млрд. дол., у 16 разів перевищивши рівень 2001 р. Хоча криза штучно і гальмувала цей процес, потенціал імпортової залежності не ліквідовано, тож з відновленням обсягів виробництва він також зростає (рис.).

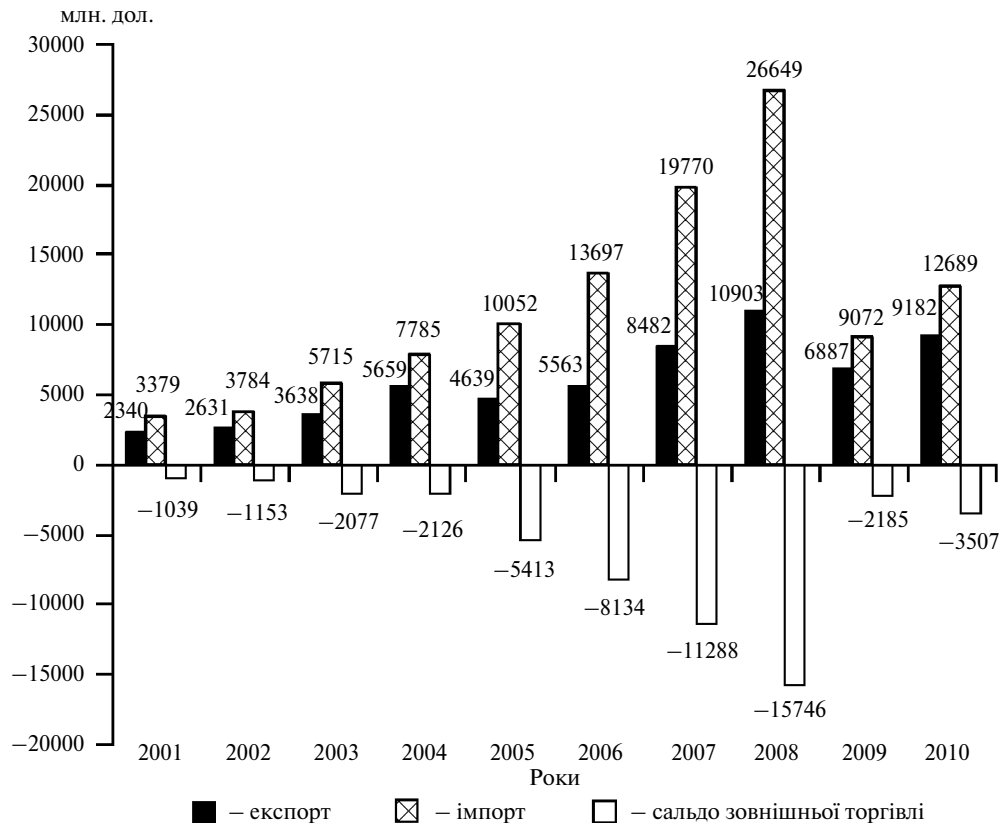
² Частка машинобудування в загальній структурі переробної промисловості становить в Україні 17,3%, Німеччині – 44,9%, Польщі – 25,7%, Франції – 31,9%, Китаї – 33,7%, Японії – 47%, США – 32,5% (дані Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>); див.: Стат. сб. “Россия и страны мира”. Госкомстат России, 2010, с. 158–159).

Таблиця 3

**Баланс зовнішньої торгівлі продукцією промисловості
за 2001–2010 рр. ***

(млрд. дол.)

Показник	Рік									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Експорт...	14,6	15,9	20,9	30,0	30,9	34,6	44,3	58,3	31,9	43,7
Імпорт.....	15,0	16,3	21,7	27,7	34,7	43,2	58,3	81,2	42,3	58,1
Сальдо.....	-0,4	-0,4	-0,8	2,3	-3,8	-8,6	-14,0	-22,9	-10,4	-14,4

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

**Динаміка показників зовнішньої торгівлі України
продукцією машинобудування**

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Найбільш уразливим для імпортової експансії виявився внутрішній ринок споживчих товарів. Статистика фіксує зростаючу залежність економіки країни від імпорту товарів споживчого попиту. Їх частка, яка була реалізована через торговельну мережу підприємств України, зростає з 29,5% (2005 р.) до 35,7% (2010 р.), з них продовольчих – з 10,1 до 11,8%, непродовольчих – з 42,4 до 50%. Загальний обсяг реалізованих імпортованих товарів у 2010 р. дорівнював 100,3 млрд. грн., з них 13,1 млрд. грн. – продовольчі товари, 85 млрд. грн. – непродовольчі. Тобто лише через роздрібний товарооборот майже 11% національного ВВП України пішли на підтримку іноземних виробників, замість того щоб сприяти розширенню та модернізації власного виробництва. Особливо значних обсягів у роздрібній торгівлі набула частка непродовольчих товарів імпортованого походження (табл. 4).

Таблиця 4

Частка імпорту в торгівлі непродовольчими товарами *

(%)

Показник	Рік		
	2005	2007	2010
Одяг і білизна з тканин.....	76,5	81,3	89,3
Верхній і білизняний трикотаж.....	83,1	88,0	89,6
Шкіряне, текстильне, комбіноване, включаючи спортивне, взуття.....	91,2	95,8	96,0
Гумове та полімерне взуття.....	73,4	88,8	90,9
Засоби для миття, чищення та догляду за твердими поверхнями.....	45,4	53,1	56,6
Меблі.....	26,2	30,9	43,3
Посуд і столові набори.....	57,4	66,3	67,2
Годинники.....	93,8	94,4	96,4
Електропобутові прилади.....	91,9	91,1	88,6
Комп'ютерна та інша обчислювальна техніка....	77,5	83,3	93,9
Мотоцикли, моторолери, мопеди.....	60,0	87,7	99,6
Спортивні товари, включаючи велосипеди.....	56,7	68,5	75,1
Аудіо- та відеообладнання.....	96,4	96,7	95,2
Фотографічне обладнання.....	96,3	98,7	94,5
Будівельні матеріали.....	34,9	31,7	35,6
Автомобілі та автотовари.....	76,9	61,2	81,4
Фармацевтичні товари.....	43,5	46,1	47,9
Окулярна оптика.....	64,9	69,1	67,3

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 р. К., "Август Трейд", 2011, 560 с.

Якщо на перших етапах ринкової трансформації економіки зростання імпорту можна було пояснити дефіцитом якісної продукції вітчизняного виробництва, то масштаби, яких набув імпорт упродовж останніх років, кардинально змінюють погляди на ситуацію у промисловості, оцінку її місця в економічному розвитку країни та стають підставою для розгляду імпортової експансії як украй небезпечної тенденції національного розвитку. Разом з тим стратегію імпортозаміщення, яка нині активно обговорюється в Уряді та наукових колах, не можна вважати панацеєю при розв'язанні цієї проблеми. Імпортозаміщення у прямому значенні цього терміна вступає в суперечність з принципами вільної торгівлі, до якої прагне Україна, оскільки цей процес у той чи інший спосіб буде пов'язаний з проведенням протекціоністської політики. Навіть при тому, що імпортозаміщення сприятиме поліпшенню структури платіжного балансу та розвитку власного високотехнологічного виробництва, негативний бік цієї стратегії може призвести до самоізоляції країни, передусім її промисловості, від прогресивних тенденцій. Розв'язання проблеми імпортозаміщення має дістати якісно новий формат – не дублювати імпорту продукцію чи її замінники з метою скоротити імпорт, а створювати своє виробництво сучасних видів якісної високотехнологічної продукції, незалежно від того, замінить вона імпорту чи стане окремою статтею вітчизняного конкурентоспроможного експорту. Головне, що саме така модель імпортозаміщення, по-перше, дозволить підтримувати додатний баланс зовнішньої торгівлі продукцією промисловості, не навантажуючи державний бюджет від'ємним сальдо, а по-друге – сприятиме зростанню загального технологічного рівня промислового виробництва.

Тому слід вітати прийняття Урядом "Державної програми розвитку внутрішнього виробництва" (далі – Програма), спрямованої "на вирішення поточних зав-

дань щодо розвитку внутрішнього ринку з одночасним закладенням підґрунтя для масштабних прогресивних перетворень внутрішнього виробництва і всієї національної економіки в довгостроковій перспективі”³. Щоб стати “моделлю успіху”, така стратегія вимагає зміни акцентів у формуванні та реалізації пріоритетів промислової політики. Вектор структурно-технологічної модернізації як головний пріоритет посткризового відродження промисловості утворює так званий технологічний каркас промислової політики. Але потрібна рушійна сила, яка б зробила модернізацію перманентним засобом існування та розвитку промисловості. Держава, при всій повазі до її регуляторних можливостей, в умовах, коли майже 80% усіх промислових підприємств перебувають у приватній власності, на жаль, не спроможна швидко та якісно вирішувати технологічні проблеми. Законодавцями технологічної моди лишаються підприємці. Проте тут не все так просто. Основу нинішньої підприємницької еліти формують власники підприємств, побудованих ще в колишньому СРСР. Посівши сировинні та напівфабрикатні ніші глобального ринку, вони з використанням навіть застарілої технології отримують чималі прибутки. Тому навряд чи можна розраховувати на ефективне державно-приватне партнерство з ними у сфері структурно-технологічної модернізації промисловості. Як показує власний і світовий досвід, треба позбавитись ілюзій, що колись такі власники почнуть вкладати кошти в розвиток сучасних високотехнологічних виробництв – вони навіть не приділяють належної уваги модернізації своїх підприємств. Понад 50% металопродукції в Україні виробляється на обладнанні, яке вичерпало нормативний строк експлуатації. Наприклад, у хімічному виробництві спрацьованість основних фондів сягає 76,3%⁴.

Ще М. Портер застерігав: “Фірмам, що вросли в стару технологію, важко зрозуміти значення нової технології, яка тільки-но з’явилася, а відреагувати на неї – ще складніше”⁵. За прикладами далеко ходити не треба. У 2010 р. Україна експортувала чорних металів і виробів з них на 16,6 млрд. дол., водночас імпорт продукції цієї групи більш глибокої технологічної переробки становив 2,8 млрд. дол. І. Маскалевич, наприклад, так коментує ситуацію з інтеграцією металургійної промисловості у світову економіку: “Поставляємо напівфабрикат для переробки “там”. Левова частка доданої вартості залишається за кордоном”⁶. Подібна ситуація склалася в хімічній промисловості. Пріоритет надано експортоорієнтованому виробництву азотних добрив, сировиною для яких є дорогий і дефіцитний природний газ, що закуповується як імпорт. Водночас майже нічого не робиться для розвитку виробництва таких важливих для економіки і суспільства хімічних матеріалів, як органічні хімічні сполуки, фармацевтичні препарати, дубильні екстракти та барвники, косметичні препарати, мило та миючі засоби, полімерні матеріали, синтетичні нитки, хімічні волокна та ін., що традиційно вироблялися в Україні. Аргументи, що виробництво азотних добрив потребує підтримки як валютний донор, не витримують

³ Див.: “Державна програма розвитку внутрішнього виробництва”, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1130 від 12 вересня 2011 року, зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України № 174 від 7 березня 2012 року (<http://www.zakon2.rada.gov.ua>).

⁴ Див.: Собкевич О. В., Сухоруків А. І., Савенко В. Г., Воробйов С. Л. та ін. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення. Аналіт. доп. К., НІСД, 2011, с. 14, 25.

⁵ Див.: Портер М. Международная конкуренция. (Пер. с англ.). М., “Международные отношения”, 1993, с. 65.

⁶ Див.: Маскалевич І. Українська металургія: від Москви до Нікосії. “Дзеркало тижня” від 27 серпня 2011 р.

критики. Протягом багатьох років валютна виручка від експорту азотних добрив була набагато меншою, ніж витрати валюти на імпорт перелічених видів хімічної продукції, про що свідчить баланс, наведений в таблиці 5.

Таблиця 5

Баланс експорту та імпорту за окремими групами хімічних товарів *

(млн. дол.)

Показник	Рік					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Експорт азотних добрив..	971	999	1325	1996	858	941
Імпорт перелічених хімічних товарів.....	4388	6003	8131	10478	7479	9414

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Тому ми вважаємо, що вирішувати проблему насичення внутрішнього ринку сучасною високотехнологічною продукцією потрібно, спираючись не на власників підприємств, які задоволені старою технологією і не зацікавлені в перерозподілі капіталів на користь високотехнологічних галузей і виробництв, а на представників нового покоління в сучасному бізнесі, підприємницька діяльність яких орієнтована на реалізацію постіндустріальної моделі економічного розвитку, що ґрунтується на знаннях та інноваціях. Формування нової підприємницької еліти інноваційної спрямованості – це важливий, але надто складний процес економічної трансформації, який має охопити все суспільство. За суспільно-економічним значенням його можна порівняти з ринковою трансформацією, але “другої хвилі”. Перша – на початку 90-х років ХХ ст. – носила, так би мовити, номінальний характер, тоді як колишні “червоні” директори, партійно-державні керманічі та “фінансові проліски” стали одночасно власниками підприємств і суб’єктами ринкових відносин, майже нічого не розуміючи в технології ведення бізнесу в умовах ринку. Їх досвід обернувся майже подвійним скороченням обсягів промислового виробництва, втратою цілих галузей і повною залежністю економіки від зовнішнього ринку. Підприємці “другої хвилі” мають можливість формуватися в умовах діючого ринку, з його недоліками і перевагами, набуваючи досвіду ринкової конкуренції та усвідомлюючи, що “перепусткою” в бізнес глобальної економіки можуть бути лише інновації. Тому треба сподіватися, що саме підприємці інноваційного типу стануть рушієм модернізації промисловості, дійовим фактором реалізації промислової політики посткризового відродження та розвитку. Держава не має права задовольнятися тимчасовими здобутками, які може дати сировинна економіка, що перебуває на узбіччі науково-технічного прогресу. Підприємці “другої хвилі”, як би пафосно це не звучало, мають ставити собі за мету посісти конкурентні місця на світових глобальних ринках високотехнологічної інноваційної продукції.

Державна підтримка руху інноваційного підприємництва заслуговує на всебічну увагу не тільки з огляду на вагомість цілей, які має вирішувати сучасне підприємство, а й завдяки важливості соціальних інтересів, які можуть бути реалізовані по відношенню до найбільш інноваційних верств суспільства – малого та середнього бізнесу, середнього класу. Вони мають стати базисом інноваційного підприємництва, оскільки, з урахуванням їх господарської налаштованості та інтелектуального потенціалу, створюють сприятливе середовище для появи інноваційних паростків. Поки що малий та середній бізнес і середній клас розглядаються переважно

з позиції соціальної структуризації суспільства. Посилення їх ролі як носіїв інноваційного розвитку сприятиме поглибленню та збагаченню їх економічного статусу, роблячи дійвовим фактором модернізації економіки. Хотілося б вважати, що цей процес уже розпочався, хоча ще не набув форми національного руху. Програма, про яку вже йшлося, передбачає важливі заходи з удосконалення державної політики в цьому напрямі; зростуть роль і захист інтелектуальної власності, сприятливою умовою для активізації інноваційної діяльності стане створення науково-технологічних і промислових кластерів. Передбачається приведення вітчизняного законодавства з цих питань у відповідність до законодавства ЄС.

Суб'єкти малого та середнього бізнесу, що реалізовуватимуть інноваційні та інвестиційні проекти з розвитку виробництва, одержать фінансово-кредитну підтримку, яка виражатиметься в компенсації процентних ставок за кредитами на реалізацію інноваційних проектів у високотехнологічних галузях, наданні державних гарантій і страхуванні ризиків. Розвиток перспективних промислових технологій з використанням досягнень науки і техніки передбачається прискорити за рахунок регулярного моніторингу зміни технологічного рівня виробництва, поширення сфери застосування Закону України “Про державно-приватне партнерство” на такі види економічної діяльності, як освіта, наука, інформаційно-комунікаційні технології, а також надання вищим навчальним закладам як потенціальним генераторам нових знань прав на проведення комерційної діяльності у сфері науки та інновацій. Очікується, що й самим підприємцям як суб'єктам інноваційного бізнесу приділятиметься більше уваги. Програма передбачає полегшену систему реєстрації малого інноваційного підприємництва – за принципом повідомлення, спрощує систему звітності підприємств, зокрема, скорочує перелік документів податкової звітності, оптимізує кількість контролюючих органів і запроваджує процедуру погодження позапланових контрольно-перевірочних заходів з органами прокуратури. Проте Програма, на нашу думку, має бути доповнена заходами, які б формували та розвивали ідею інноваційного підприємництва. Цьому сприяли б активна пропаганда та популяризація інноваційного підприємництва в засобах масової інформації, створення суспільного іміджу та високого соціального статусу для підприємців, менеджерів, учених і винахідників, які активно працюють у сфері інновацій і високих технологій. У зв'язку з цим доречно згадати “стаханівський рух”. Радянська держава свого часу використала його як потужний фактор підвищення продуктивності праці.

Особливого значення набуває система матеріально-фінансової підтримки новаторів. Вона має отримати статус окремої державної програми, яка б сприяла та опікувалась інноваційною діяльністю за допомогою зниження податкового навантаження, пріоритетного бюджетного фінансування, захисту інтелектуальної власності, надання в оренду приміщень, наукового та лабораторного обладнання, сприяння проведенню випробувань і сертифікації нових виробництв. Основним активатором інноваційно-підприємницького руху за всіма ознаками має стати держава, але її можливостей може не вистачити з огляду на стан економічного розвитку країни. Тому базовим механізмом поширення інноваційного руху ввачається державно-приватне партнерство. Його роль особливо доречна в реалізації таких заходів, як формування нормативно-правового поля інноваційного бізнесу, підготовка інноваційних менеджерів, залучення до інноваційної діяльності великого бізнесу через участь в інвестуванні досліджень, генерування нових знань і використання передових технологій.

Розвиток підприємницького руху новаторів слід починати з освіти, продовжуючи та вирішуючи цю проблему у ВНЗ. Власне, цим і славляться провідні дослідницькі університети Європи, на що вже неодноразово звертав увагу академік М. Згуровський; вони мають колосальний інтелектуальний потенціал, тому знання стають вирішальним фактором розвитку європейської економіки⁷. Враховуючи умови України, він вважає, що “потрібно створювати такі спільні освітньо-наукові середовища, в яких наука передає освіті останні досягнення, формуючи її передовий зміст, а освітня компонента наповнює наукову сферу талановитою молоддю, з якої виростуть майбутні вчені...”⁸. Становлення інноваційного підприємництва, якщо йому забезпечити суспільний авторитет, державну підтримку та ввести в ранг пріоритетів промислової політики, має всі підстави стати вагомим чинником активізації інноваційного розвитку та наповнення внутрішнього ринку сучасними видами високотехнологічної продукції. Малий і середній інноваційний бізнес як базова компонента інноваційної економіки за своїми масштабами та організаційною структурою може більш динамічно відкликатися на сучасні потреби інноваційного розвитку, що особливо важливо на початку прогресивних перетворень внутрішнього виробництва. Їх значення важко переоцінити, оскільки саме в таких структурах закладаються та реалізуються, передусім, амбіції як винахідника – продуцента інновацій, так і власника, який зацікавлений у їх комерційному використанні.

Китайське прислів'я говорить: “Велика дорога долається маленькими кроками”. Тож сучасна високотехнологічна структура китайської промисловості розпочиналася саме з невеликих і навіть кустарних виробництв товарів широкого вжитку, які з часом, як губка, увібрали світові технологічні досягнення. Етап адаптації має пройти і наша країна. Розуміння переваг інноваційного підприємництва – це лише знання; а щоб стати продуктивною силою – необхідно оволодіти навичками їх практичного використання, що, власне, і є суттю руху інноваційного підприємництва. Сьогодні не можна сказати, скільки часу займе етап адаптації, але треба шукати дійові механізми його скорочення з одночасним закладанням підґрунтя для масштабних структурних змін. Принциповими інституціональними рисами таких перетворень мають стати міжнародна інтеграція промисловості, кластеризація інституціонального середовища та підняття на більш ефективний рівень державно-приватного партнерства. Опанування нових технологій і розвиток відповідних високотехнологічних виробництв неможливі без міжнародної кооперації, проведення спільних наукових досліджень, трансферу технологій, утворення спільних підприємств та участі у транснаціональних компаніях. Підтвердженням цьому слугує світовий досвід, зокрема, розвиток Китаю, азійських країн та європейського співтовариства, які активно використовують міжнародну інтеграцію для технологічного оновлення власної промисловості.

В умовах глобалізації вважається неефективним створювати потужні виробництва, навіть імпортозамінні, орієнтуючись лише на попит внутрішнього ринку. Його пріоритет має бути безперечним, але стратегія розвитку глобальних галузей, до яких тяжіє переважна більшість саме високотехнологічних виробництв, повинна

⁷ Див.: Згуровський М. Дослідницькі університети – шанс для Європи. “Дзеркало тижня” від 18 жовтня 2006 р.

⁸ Рєзніков С. Дослідницькі університети як центри інноваційного розвитку країни. “Дзеркало тижня” від 21 січня 2011 р.

бути спрямована на отримання конкурентних переваг, передусім, на міжнародному ринку, тобто через експортну складову власного виробництва. М. Портер застерігає з приводу цього: “Орієнтуватися в першу чергу на внутрішній ринок, діючи у глобальних галузях, – справа небезпечна, незалежно від того, в якій країні фірма базується”⁹.

Кластеризація інституціонального середовища також може стати дійовим чинником прискореного переходу від малого та середнього інноваційного бізнесу до масштабних інноваційних проектів розвитку промисловості. Історичною основою кластеризації промислового виробництва можна вважати, з одного боку, “індустріальний район” Маршалла¹⁰, з іншого – інновації Шумпетера, які сприяють інноваційному та економічному зростанню промислових агломерацій. Економічна значущість інноваційно-промислових кластерів полягає в тому, що вони спроможні інтегрувати науковий, інноваційний, виробничий і комерційний потенціали певних територій у добровільні партнерські об’єднання, отримуючи економічний зиск від задоволення суспільних потреб на якісно новій інноваційній основі. У межах таких кластерів можливе налагодження ефективної кооперації та співробітництва між підприємствами, постачальниками обладнання, комплектуючих виробів і наданням промислових і сервісних послуг. Кластер стає сприятливим середовищем для утворення технологічних парків, бізнес-інкубаторів, а також проведення досліджень і розробки інноваційних проектів. Крім того, кластеризація відкриває більш широкі можливості для результативного діалогу між державними, бізнесовими, науковими та громадськими колами з приводу визначення стратегії розвитку промислового виробництва, для підвищення конкурентних переваг окремих територій, регіонів і країни в цілому.

Необхідність діалогу між державою та бізнесом завжди важлива. Особливого значення вона набуває в умовах зростання невизначеності та критичних ризиків щодо розвитку економіки, коли зусиль лише бізнесу чи держави стає замало для розв’язання виниклих проблем. Економіка України вже двічі, у 1998 і 2008 рр., активно використовувала переваги спільної взаємодії держави та бізнесу в подоланні наслідків міжнародної фінансово-економічної кризи, довівши ефективність такої співпраці. Проте сьогодні інституціональний аспект проблеми полягає в тому, щоб державно-приватне партнерство перетворилося з разових випадкових явищ на постійну форму управління економікою. Це особливо доречно, коли приймаються рішення стратегічного значення, такі, наприклад, як технологічна модернізація та інноваційний розвиток промисловості. Механізм цієї взаємодії створюватиме сприятливі умови для взаємного гарантування економічних інтересів, підвищення стійкості економічного розвитку, скорочення адаптаційного періоду та прискорення темпів становлення інноваційного підприємництва.

Стаття надійшла до редакції 10 травня 2012 р.

⁹ Див.: Портер М. Зазнач. праця, с. 73.

¹⁰ Див.: Маршалл А. Принципы экономической науки. Электронная гуманитарная библиотека (http://www.gumfak.ru/econom_html/marshall/content.shtml).